

Єсипович К. П.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов,
докторант кафедри романської філології
Київського національного лінгвістичного університету

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ЯК БАГАТОМІРНЕ СМИСЛОВЕ УТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню лінгвокультурного концепту SIRE/SEIGNEUR, виначенню логіко-семантичні лінії розгортання. Проаналізовано мовні засоби об'єктивації концепту та змодельовано його структуру

Ключові слова: когнітивний концепт, лінгвокультурний концепт, концептуальна картина світу.

Постановка проблеми. Спрямування курсу мовознавчих досліджень із системно-структурної (статичної) парадигми на антропоцентричну, функціональну, когнітивну (динамічну) парадигму відбулося наприкінці минулого століття. Поступово орієнтація на міждисциплінарний підхід стала ознакою актуальності лінгвістичного дослідження.

У межах антропоцентричної парадигми акцент дослідницьких інтересів переноситься з об'єктів пізнання на суб'єкт, тобто аналізується людина в мові й мова в людині. Детальніше зупинимось на провідних напрямках антропоцентричної парадигми: когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології.

Мета когнітивної лінгвістики полягає в розумінні процесів накопичення знань, визначенні систем, відповідальних за різні види опрацювання інформації, а саме: її сприйняття, категоризацію і класифікацію; мета лінгвокультурологічних досліджень – у вивченні взаємодії культури й мови в її функціонуванні та дослідженні цього процесу як цілісної структури одиниць у єдності їхнього мовного й позамовного змісту за допомогою системних методів [2, с. 4].

Методологічний апарат зазначених дисциплін апелює термінами «картина світу» й «концепт». У лінгвокогнітивних дослідженнях учені розмежовують поняття «мовна картина світу» та «концептуальна картина світу». Концептуальна картина світу складається з певним чином упорядкованих і структурованих концептів, вона значно ширша за мовну картину світу, тому що відомості про світ кодуються не тільки вербально, а й невербально [4, с. 101].

У когнітивній лінгвістиці концепт визначають як змістову, оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, цілісної картини світу, відображеної у психіці людини, локалізація якої відбувається у свідомості [7, с. 54]. Концепти мають мовну об'єктивацію, адже вони є одиницями концептуальної системи у їхньому відношенні до мовних виражень.

У лінгвокультурологічних дослідженнях концепт розглядається як згусток культури у свідомості людини, представленій у вигляді понять знань, асоціацій, які супроводжують слово [9, с. 14].

Розмежовуючи поняття «когнітивний і лінгвокультурний концепти» Г.Г. Слишкін зауважує, що когнітивному концепту відповідає одна мовна одиниця, лінгвокультурний концепт, навпаки, може й повинен реалізуватися за допомогою низки таких одиниць [8, с. 22].

С.Г. Воркачов вважає, що лінгвокогнітивні дослідження мають типологічну спрямованість і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень. Зацікавленість лінгвокультурологів зосереджено на вивченні специфічного у складі ментальних одиниць і спрямовано на накопичувальний і систематизуючий опис специфічних ознак конкретних культурних концептів [1, с. 43–44].

Детальніше зупинимось на розбіжностях у структурі когнітивного та лінгвокультурного концептів. Відомо, що в когнітивних дослідженнях фігурує польова модель концепту, тобто наявність ядра і прототипових шарів. Лінгвокультурний концепт являє собою багатомірне смислове утворення, яке містить понятійний, образний і ціннісний боки. Понятійний бік відповідає за мовну фіксацію концепту, його означення, опис, ознакову структуру; образний бік містить зорові, слухові, тактильні та смакові характеристики предметів, явищ і подій, відображених у нашій свідомості; ціннісний бік характеризує важливість цього утворення як для індивідуума, так і для колективу [5, с. 154].

Мета статті полягає у відтворенні логіко-семантичних ліній лінгвокультурного концепту SIRE/SEIGNEUR у фольклорному дискурсі Франції на матеріалі епічного твору «Пісня про Роланда» [11].

Виклад основного матеріалу дослідження. У словнику французької мови *Dictionnaire du Moyen Français* лексема *sire/seigneur* тлумачиться так:

I. Féodalité : a) – “Celui qui possède un fief, une terre, et qui a autorité sur les hommes qui y demeurent; détenteur du ban, de la justice dans une ville, une région”; b) 1) “Supérieur immédiat d'un vassal ; suzerain” ; 2) “Prince ou souverain”.

II. Comme titre, en forme allocutive ou délocutive : a) *Appliqué au seigneur féodal ou, p.ext., à un personnage de haut rang ou à un personnage d'une certaine importance sociale, ou bien, p. affaiblissement (ou p. iron.), à toutes sortes de personnages* : 1) *titre honorifique donné au seigneur féodal ou à un personnage de haut rang* ; 2) *titre d'un homme de loi, des membres du parlement, des conseillers du roi...*; 3) *titre d'un ecclésiastique (ou d'un saint)* ; 4) *titre donné à un personnage d'une certaine importance ou présenté comme tel ; proche de “monsieur”* ; 5) *P. ext. plais., pour s'adresser à des compagnons* ; b) *Comme forme allocutive ou délocutive, dans un cont. familial (par appellation déférente)* ; c) *relig. comme forme allocutive ou délocutive pour désigner Dieu “Dieu, Jésus-Christ”.*

III. p. ex. “maître de qqn ou de qqc”.

IV. astr. “Planète qui domine dans un lieu donné du zodiaque ou à un moment déterminé” [10].

Вивчення вокабуляру середньовічної Франції здійснювалося у працях К.Ж. Холліман, М.І. Олевської, однак вихід дослідження у площину когнітивних і лінгвокультурологічних розвідок зумовлює його новизну [6; 12]. Застосування семного аналізу дасть нам змогу відтворити логіко-семантичні лінії розгортання концепту SIRE/SEIGNEUR у таких напрямках: 1) володар

(власник), 2) сюзерен (представник феодалної знаті), 3) Бог, 4) чоловік.

Детальніше зупинимось на першому значенні лексеми *sire/seigneur* – сюзерен, що виникла за часів феодалізму.

Sire (сюзерен). Найбільш показовими для цього значення є контексти «Пісні про Роланда», де форми *sire/seigneur* уживаються в супроводі присвійного детермінативу. Поява присвійного детермінативу сприяє виявленню цього значення, тобто вказує на те, хто є васал, а хто є сюзерен. Антитезу «сюзерен – васал» у межах досліджуваного тексту найяскравіше видно на прикладі контекстів 296–297: 296... *Guenes respunt: "Pur mei n'iras tu mie! // Tu n'ies mes horn ne jo ne sui tis sire ..."*.

Sire фігурує в цьому контексті у функції іменної частини складеного іменного присудка та слугує вираженню основної для цієї ситуації характеристики персонажа. У висловлюванні встановлюється антитеза: *"Tu n'ies mes hom ne jo ne sui tis sire ..."* з метою з'ясування ставлення героїв один до одного. Ганелон не є господарем Роланда, Роланд не є васалом Ганелона, тому Ганелон справедливо зауважує, що Роланд не має права замінити його під час виконання завдання.

Контекст епічної пам'ятки розкриває якості сюзерена, його зобов'язання перед васалами, а також зобов'язання васалів перед ним. Так, у «Пісні про Роланда» показовими є контексти 24–26, 378–379, 1009–1013, 1117–1119, у яких ідеться про зобов'язання васалів перед сюзереном: васал повинен допомагати сюзерену, причому «допомагати» вживається у значенні «надавати військову підтримку», завдяки сусідству з лексемами *prozdom, chevaler, vasselage*, і давати поради. Своєрідний кодекс поведінки васала простежуємо у строфах 1009–1013 «Пісні про Роланда»: 1009 ... *Ben devuns ci estre pur nostre rei. // Pur sun seignor deit hom susfir destreiz // E endure e granz chalz e granz freiz, // Sin deit hom perdre e del quir e del peil ...* Васал повинен заради свого сюзерена зазнавати фізичних страждань, терпіти холод і спеку, втрачати кров і плоть.

Зобов'язання сюзерена перед васалами яскраво проілюстровані у строфах 819, 1254, 2377 «Пісні про Роланда». У контексті 819 строфи йдеться про обов'язкове володіння сюзерена землею: *"... la tere lur seignur"*, контекст 1254 строфи демонструє зобов'язання сеньйора щодо своїх васалів бути захисником і гарантом: 1254 ... *Carles, mi sire, nus est guarantus dis ...* У строфі 2377 ідеться про події, коли Роланд перед смертю згадує про найважливіше й найдорожче для себе: ратні подвиги, Батьківщину та родичів, короля Карла. Дієслово *nurrir*, яке використовує Роланд у промові, згадуючи Карла: *"... Carlemagne, Sun seignor, kil nurrir ..."*, підтверджує розуміння особливого характеру відносин між сеньйором і васалом. При цьому відомо, що бретонський граф Роланд перед смертю не згадує про землі й титули, а лише про те, що Карл виростив його, акцентуючи увагу на особистій близькості у взаєминах дядька та племінника.

Найбільш частотно лексема *seigneur* фігурує у супроводі присвійного прикметника в значенні «повелитель сюзерен» в однині, проте низка контекстів містять аналізовану лексичну одиницю у множині, зберігаючи таке значення. Цей випадок проілюструємо прикладом із контексту строфи 2148: *"... Perdut avut noz seignurs e noz pers..."*, у якому йдеться про те, як язичники залишають поле битви. У цьому контексті лексема *seigneur* уживається разом із присвійним прикметником, тобто лексеми *seigneur* ужито тут у значенні «сюзерен, сеньйор васала». У контекстах строф 2420–2421: *"... Plurent lur filz, lur freres, lur nevolz e lur amis e lur lige seignurs"* фігурує словосполучен-

ня *lur lige seignurs*, що означає «прямий сюзерен», тобто той, із яким васал був пов'язаний *омажем*, первинністю васальних зобов'язань.

Аналізована лексична одиниця може виступати самостійно, проте загальний ситуативний фон дає змогу інтерпретувати її значення як «повелитель сюзерен». У строфі 364 «Пісні про Роланда»: *... lui aidez e pur seignur le tenez ...* граф Ганелон, готуючись до від'їзду в Сарагосу, звертається у своїй останній промові до васалів із проханням допомагати його синові й уважати його їх сюзереном. Цей контекст розкриває ще один із варіантів звертання до особи, демонструючи відповідне ставлення до неї. Також значення «сюзерен» експлікується в цьому контексті через сусідство з дієсловом *aider*, що виражає обов'язок васала щодо сеньйора.

Sire в значенні «повелитель, сюзерен» у проаналізованому епічному творі найбільш часто вживається у функції звернення в прямому відмінку в однині щодо особи, від якої залежить мовець в умовах цієї конкретної ситуації.

У контекстах строф 326, 3841 «Пісні про Роланда», спостерігаємо апелювання до особи (короля), до якої звертаються *sire*. У строфі 326 ідеться про те, як Ганелон заявляє Карлу та дванадцятьом перам про свою ненависть до Роланда *"... Desf i les, sire, vostre veiant ..."*. Фактично звертання до Карла адресоване насамперед Роланду: 3841 *E dist al rei: "Sire, vostre est li plaiz: // Car cumandez que tel noise n'i ait! // Ci vei Tierri, ki jugement ad fait. // Jo si li fais, od lui m'en cumbatrai"*.

Решта контекстів містять інформацію про надання васалом сюзерену поради або повідомлення інформації нейтрального характеру. *Sire* може вживатися в супроводі лексеми, яка уточнювала б титул особи. Наприклад, у всіх перерахованих контекстах семантичний компонент, умовно кажучи, «верховенства» особи, *sire*, виявляється уточненням титулу: наприклад, у «Пісні про Роланда» – *"...2790 Sire amiralz ...2831-2834 Sire Reis, amiralz, 2945 Sire emperere"*.

Лексема *sire* може також уживатися в поєднанні з власною назвою. У проаналізованому матеріалі, відповідно до сюжетної специфіки зазначених творів, лексема *sire* поєднується з іменами Людовика *Looys*, Гійома *Guillemes* та Карла *Charles*.

Sire (володар). У контексті середньовічного ставлення до багатства важливості набуває не сам предмет володіння, а та влада, яку надає володіння цим предметом. В епоху феодалізму панівному класу багатство потрібно було передусім як засіб споживання, задоволення особистих і станових потреб, а не як джерело накопичення та збагачення ... [3, с. 27].

У «Пісні про Роланда» лексеми *sire* з явною перевагою в семантичній структурі компонента «власник» ужито двічі. Основною ознакою цієї смислової реалізації є обов'язковий додаток, тобто уточнення предмета володіння: у першому випадку йдеться про кораблі: *... Sire est par mer de. III.C. drommunz ...*, у другому – про землі: *... Icil ert sire de Belne e de Digun ...*

Загалом реалізація лексеми *sire/seigneur* у цьому значенні здійснюється в однині, що з'ясовно логічно: одна річ, як правило, належить одному власникові, а не кільком одразу. У проаналізованому матеріалі нами виявлений усього один контекст, де досліджувана лексична одиниця фігурує у множині у строфі 1079: *"Li rois Otrans qui en oi parler, // Il et Harpin avalent les degrez: // Freres estoient, molt se durent amer, // Segnor estoient de la bone cite"*.

Sire (чоловік). У контексті «Пісні про Роланда» слово *sire* уживається у значенні «господар своєї дружини, чоловік» тричі. У всіх трьох випадках слово *sire* та його відмінкова форма

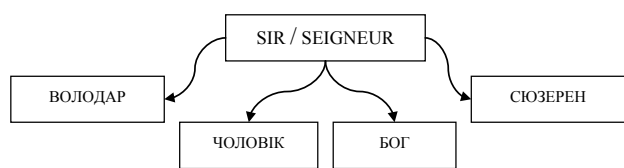

Рис. 1. Схема розгортання концепту SIRE/SEIGNEUR

seigneur уживаються в супроводі присвійного детермінативу. Значення «чоловік» жодною мірою не суперечить ідеї влади й верховенства: чоловік – голова дому, господар своєї дружини. Наведемо найбільш яскравий контекст строф 634–636, який слугує підтвердженням цього. Королева Брамимонда у своїх судженнях і оцінках орієнтується на судження свого чоловіка, короля Марсилія, який є беззаперечним авторитетом в очах дружини: 634 “... *Atant i vint la reine Bramimunde: // “Jo vos aim mult, sire”, dist ele al cunte, // “Car Mult Vos priset mi Sire e tuit Si Hume ...”*”.

Sire (Бог). У дослідженому ілюстративному матеріалі лексичну одиницю *sire/seigneur* ужито в текстах для номінації як християнського Бога, так і язичницьких божеств.

1) *Sire* (християнський Бог). У контексті строф 2503–2504 «Пісні про Роланда»: 2503... *Asez savum De la Lance parler, // Dunt Nostre Sire Fut en la cruiz nasfret ...* семантичне значення в лексемі *sire* у значенні «Господь» реалізується за рахунок комбінації з присвійним прикметником: форма прикметника *nostre* підкреслює загальну підпорядкованість (і мовця, і слухача) особі, позначеній як *sire*. В окремих випадках наявні й інші ідентифікатори: до вказівного прикметника може додаватися прикметник *saint*. Слово *Dieus* уже саме по собі без будь-яких додаткових ідентифікаторів може слугувати реалізації значення «Господь».

2) *Sire* (язичницький бог). Такі вживання, порівняно з описаними вище, не такі численні. Особливо показовий контекст строф 2710–2713: “... *Par bel’amur malvais saluz li firent: // Cil Mahumet ki nus ad en baillie, // E Tervagan e Apolin, nostre sire, // Salvant li rei e guardent la reine!*” У цьому контексті лексему *sire* вжито у значенні «господь, бог», проте цим словом позначається не християнський Бог, а божества сарацинів *Tervagan* та *Apolin*.

Яскравим прикладом реалізації в значенні «святий покровитель» може слугувати контекст строф 2344–2347 «Пісні про Роланда»: “... *E Durendal, cum es bele e seintisme! // En l’omet punt i ad reliques ... // ... E des chevels // mun seignur seint Denise ...*”.

На підставі вибірки контекстів, у яких фігурує слово *sire* і його відмінкова форма *seigneur* в обраних для аналізу контекстах, а також на підставі контекстуального аналізу виділених фрагментів нами було встановлено, що це слово і його відмінковий варіант фігурують у текстах не в одному, а в кількох значеннях, утворюючи підґрунтя для формування лінгвокультурного концепту SIRE/SEIGNEUR. Вищезазначений аналіз дав нам змогу простежити логіко-семантичні лінії розгортання концепту SIRE/SEIGNEUR, структуру якого ми можемо відобразити у вигляді патронімічного фрейму.

Нижче наведемо схему розгортання концепту SIRE/SEIGNEUR:

Висновки. На підставі здійсненого аналізу ми плануємо визначити ключові концепти фольклорного дискурсу Франції з метою подальшого укладання його когнітивної карти.

Література:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность: становление антропоцентричной парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурная парадигма личности / В.В. Воробьев. – М.: Рос. ун-т дружбы народов, 1996. – 170 с.
3. Гуревич А.Я. Избранные труды / А.Я. Гуревич. – М.-СПб.: Университетская книга, 1999. – Т. 2: Средневековый мир. – 1999. – 560 с.
4. Гришаева Л.И. Введение в теорию межкультурной коммуникации / Л.И. Гришаева, Л.В. Цурикова. – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 2003. – 369 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Вологод. ун-т: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Олевская М.И. Процессы десемантизации терминов титулатуры в функции общения (на материале «Песни о Роланде» // М.И. Олевская. – Смоленск: Риторика, 1999. – 195 с.
7. Попова З.Д. К проблеме унификации лингвокогнитивной терминологии / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – С. 53–54.
8. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г.Г. Слышкин. – Волгоград: Перемена, 2004. – 290 с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов – М.: Школа «Языки русской культуры», 2001. – 824 с.
10. Dictionnaire du Moyen Français [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cnrtl.fr/definition/dmf/seigneur>.
11. La chanson de Roland [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k102947j>.
12. Le développement du vocabulaire féodal en France pendant le Haut Moyen Age. Étude sémantique / K.J. Hollyman. – Genève, 1957. – 342 p.

Есипович К. П. Лингвокультурный концепт как многомерное смысловое образование концептуальной картины мира

Аннотация. Статья посвящена исследованию лингвокультурного концепта SIRE/SEIGNEUR, определению логико-семантические линии его развертывания. Проанализированы языковые средства объективации концепта и смоделирована его структура.

Ключевые слова: когнитивный концепт, лингвокультурный концепт, концептуальная картина мира.

Yesypovych K. Linguocultural concept as a multidimensional semantic formation of the conceptual worldview

Summary. The article investigates the linguocultural SIRE/SEIGNEUR concept, logical-semantic definition of the lines of its deployment. Were analyzed the linguistic means of objectification of the concept and its structure was simulated.

Key words: cognitive concept, linguocultural concept, conceptual worldview.